

Ref

Privat tjänstesektor

Bilaga 17 till LU 87

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

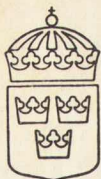

National Library
of Sweden

Ref

Privat tjänstesektor

Bilaga 17 till LU 87

Privat tjänste- sektor

Lennart Stålberg
Statens industriverk

Långtidsutredningen 1987

Förord

LÅNG
TIDS
UTRED
NINGEN
'87

Långtidsutredningen 1987 utarbetas inom finansdepartementets långsiktsenhet. I samband med utredningen har ett antal specialstudier genomförts. Huvuddelen av dessa publiceras som bilagor till utredningens huvudrapport.

Föreliggande bilaga har utarbetats av Lennart Stålberg. I bilagan redovisas och diskuteras viktiga utvecklingstendenser inom den privata tjänstesektorn. Vissa bedömningar över utvecklingen fram till 1995 för den privata tjänstesektorn som helhet och för dess olika delar görs också.

Ansvar för långtidsutredningens bilagor och för de bedömningar de innehåller vilar på respektive författare. Av den kommande huvudrapporten framgår hur bilagorna använts i utredningens arbete.

Finansdepartementets kontaktman har varit Hans Bäckström.

Stockholm i februari 1987.

Lars Mathlein
Planeringschef

Lars Heikensten
Departementsråd

Innehållsförteckning

1	Bakgrund och sammanfattning	7
1.1	Tjänstesektorns framväxt	7
1.2	Privata tjänstesektorn i långtidsutredningen (LU)	10
1.3	Studiens förutsättningar i sammandrag	10
1.4	Studiens slutsatser i sammandrag	11
2	Utvecklingen inom skilda områden.	13
2.1	Samband med utvecklingen i andra sektorer	13
2.2	Hushållsinriktade tjänster	14
2.3	Tjänster med inriktning mot både hushåll och företag	18
2.4	Tjänster med inriktning enbart mot företagen	24
3	En politik för tjänstesektorn?	29
	Bilagor till Långtidsutredningen LU 87	32

1 Bakgrund och sammanfattning

1.1 Tjänstesektorns framväxt

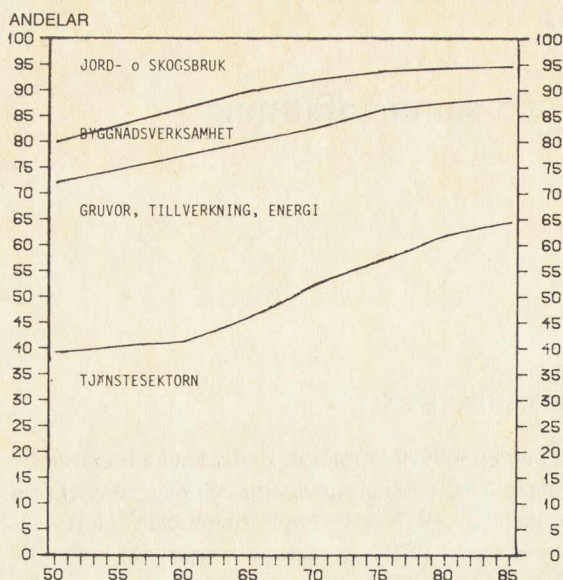
Svensk arbetsmarknad har efter 1970 genomgått omfattande förändringar. Medan de areella näringarna, tillverkningsindustrin och byggnadssektorn har fått en minskande andel av BNP och sysselsättning ökar tjänstesektorns betydelse. Ökningen under 1970-talet hade en tyngdpunkt i offentlig tjänsteproduktion. Efter omkring 1980 har den privata tjänstesektorn börjat växa. Den offentliga sektorns tjänsteutbud har i allt väsentligt en inriktning mot hushållen. Hushållsinriktningen är viktig även för den privata tjänstesektorn. För många branscher där har dock leveranser till näringslivet och offentlig sektor en större betydelse.

Förändringarna mot större inslag av tjänster i produktionen och sysselsättningen sker över hela västvärlden. Man brukar säga att övergången till ett tjänstesamhälle sker i det läge när tjänstesektorn är lika stor som summan av övriga sektorer. I Sverige har nu tjänstesektorn ca 2/3 av den samlade bruttonationalprodukten och lika stor del av antalet förvärvsarbetande. Den privata tjänstesektorn omfattar enligt de avgränsningar som görs i SCBs nationalräkenskaper (NR) och i långtidsutredningen ungefär hälften av tjänstesektorn, dvs. i runda tal en tredjedel av antalet förvärvsarbetande och nästa lika stor del av BNP. Då bör man hålla i minnet att NR har en relativt snäv avgränsning av offentliga sektorn till enbart offentliga myndigheter. De statliga affärsverken, stiftelser mm som (i princip) drivs efter marknadsmässiga principer ingår i näringslivet.

Diagram 1.1 illustrerar förskjutningarna på den svenska arbetsmarknaden mellan de areella näringarna, industrin inkl. gruvor och elverk m. m., byggnadssektorn samt tjänstesektorn mellan 1950 och 1985. *Diagram 1.2* illustrerar motsvarande process för ett antal OECD-länder med uppgifter för åren 1962 till 1982. Den process som vi kan bevittna i Sverige har sin motsvarighet i alla utvecklade ekonomier.

Det finns vid internationella jämförelse anledning att tolka materialet med viss försiktighet. De skandinaviska länderna har t. ex. knappt något av den serviceekonomi med utpräglat lågavlönad personal som är utbredd i både USA och flera väst- och sydeuropeiska länder. Även om de senare således har en statistiskt stor tjänstesektor finns här betydande strukturella skillnader i dess sammansättning och yrkesinnehåll. I de skandinaviska länderna har de snabbväxande delarna av tjänstesektorn en inriktning mot mer företagsorienterade specialisttjänster.

Diagram 1.1 Fördelning av antalet förvärvsarbetande på sektorer 1950–1985.

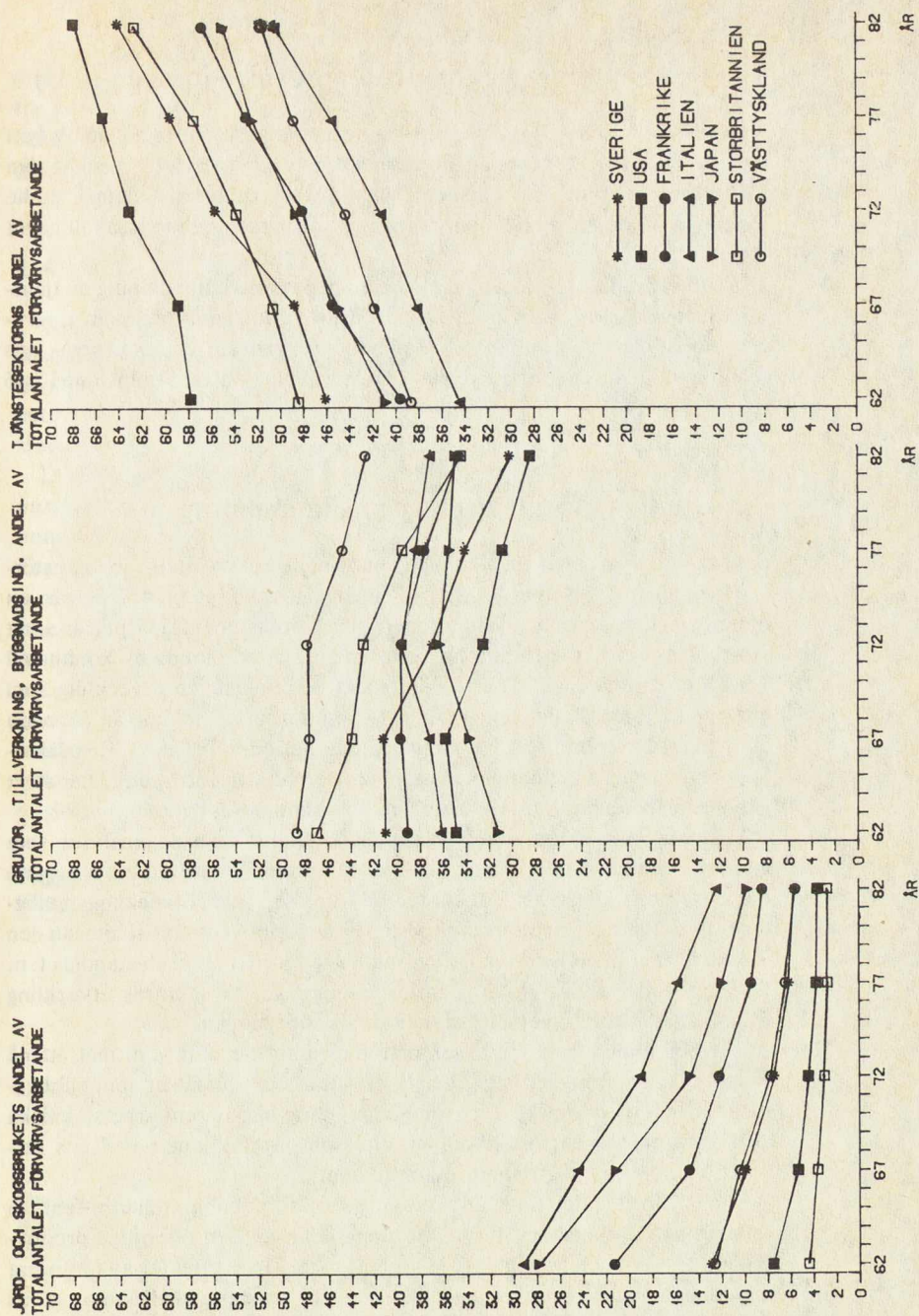

Följande tabell summerar ett antal nyckeltal för sektorn år 1985.

Bransch	LU-sektor	Förädl.värde mkr 80-pris	Arbetsvol. milj. tim	Produktiv. kr./tim	1 000-tal syssels
Partihandel	21	29 039	322.79	90.02	194.3
Detaljhandel	21	27 714	470.28	58.39	309.1
LU-sektor	21	56 753	793.07	71.70	504.2
Transporter	22	21 646	349.44	61.94	213.5
Post-tele	22	12 102	130.08	93.04	93.0
LU-sektor	22	33 748	479.52	70.38	306.5
Bostadsförvalt.	23	66 383	50.98	1 302.14	39.2
LU-sektor	23	66 383	50.98	1 302.13	39.2
Hotell- restaur.	24	4 297	126.32	34.02	83.7
Bank, finansbol.	24	16 062	82.93	193.58	59.8
Försäkringsverks.	24	5 241	35.21	148.85	22.7
Övrig fastighförv.	24	6 841	*	*	*
Uppdragsverks.	24	18 757	194.67	96.35	127.4
Renhållning	24	4 387	53.88	80.75	40.9
Utbildning, FoU	24	2 692	41.00	65.66	35.2
Hälso- sjukvård	24	1 330	51.30	25.93	36.3
Socialvård	24	*	6.42	*	4.7
Organisationer	24	3 866	54.55	70.87	37.7
Kultur, fritid	24	4 056	56.75	71.47	43.2
Bilreparationer	24	2 621	51.65	50.75	30.3
Övr reparationer	24	586	10.23	57.28	7.0
Övr konsumtjänst	24	2 600	57.68	45.08	47.0
Hushållsarbete	24	353	15.25	21.05	16.4
LU-sektor	24	73 649	838.74	87.90	553.1
LU-sektor	21–25	230 533	2 160.78	106.69	1 403.0
Korrektionspost*		–17 921			
Summa sektor	21–25	212 612			

* Det bör noteras, att NR inte registrerar någon sysselsättning under övrig fastighetsförvaltning. Den läggs helt på branschen bostadsförvaltning. För socialvård registreras ingen produktion. Den korrektionspost som anges på näst sista raden är medtagen som kompensation för dubbelräkning av förädlingsvärdet för finansiella tjänster till BNP. För övereribande analyser subtraheras värdet från BNP.

Diagram 1.2 Utvecklingen i några OECD-länder inom jord- och skogsbruk, tillverkningsindustrin m. m. samt tjänsektorn. Andelar av totalantalet sysselsatta 1962 till 1982.

1.2 Privata tjänstesektorn i långtidsutredningen (LU)

Som antyds i tabellen ovan behandlas resp. bransch under någon av fyra delsektorer i LU. Att föra analysen på så grov nivå ger dock resultat som blir utomordentligt svårtolkade. Därför måste analysen i denna studie föras ned till de branscher som räknas upp i tabellen och i vissa fall något längre.

Inför framtida LU-omgångar skulle en något finare uppdelning av tjänstenäringarna vara önskvärd. Härvid borde varuhandeln delas in i parti- resp. detaljhandel, samfärdslösning åtminstone i transporter resp. post- och telekommunikationer och gruppen övriga privata tjänster åtminstone i 5–6 delbranscher.

1.3 Studiens förutsättningar i sammandrag

Sektorstudien grundas på allmänna antaganden om en BNP-tillväxt i storleksordningen 2.5 % per år, en världshandelsökning på ca 4 % per år, en ökning av den privata konsumtionen med åtminstone 2.5 % per år samt viss volymminskning för statlig verksamhet och en ökning av kommunal verksamhet med ca 1 % per år. Perspektivet innebär en utveckling som snarare ansluter till den sena 60-talets ekonomiska utveckling än de svåra ekonomiska problemen som har kännetecknat perioden 1976–83. En osäkerhetsfaktor ligger i bedömningen av oljepriserna, som fortfarande har stort genomslag på energiförsörjningen och hela samhällsekonomin.

Underlag till sektorstudien har hämtats främst från de analyser som gjordes i SINDs rapporter om struktur och utvecklingsdrag inom privata tjänstesektorn (PM 1985: 5) resp. om sektorns regionala utvecklingsmöjligheter (PM 1986: 8). Den förra rapporten är deskriptivt analytisk medan den senare är mer medelsinriktad. Den senare rapporten remissbehandlas f. n. Den innehåller också grova framtidsbedömningar av sektorns utveckling fram till 1995, samt översiktliga regionala nedbryningar.

Det bör understrykas, att sektorstudien inte har haft som mål att nå absolut samstämmighet med de kalkylresultat och slutsatser som publiceras i LU:s huvudrapport. En sådan anpassning har av rent arbetstekniska skäl varit omöjlig att åstadkomma, eftersom produktionen av LU:s kalkyler har skett parallellt med sektorstudien.

Studien förutsätter ungefär oförändrad rollfördelning mellan offentliga sektorn och näringslivet ifråga om tunga delar av den offentliga produktionen. Det är i och för sig möjligt att belysa tänkbara effekter av förändrat huvudmannaskap för en mängd tjänster. För att detta skall kunna göras måste dock förutsättningarna i form av finansiering m. m. klarläggas, vilket ytterst blir (parti)politiskt färgade ställningstaganden. Sådana frågeställningar har därför ansetts ligga utanför sektorstudien.

Under 1970-talet fördes en intensiv diskussion kring arbetstidens längd och möjligheter att minska årsarbetstiden. Dessa frågor behandlas nu i sittande semesterkommitté. Här antas för flertalet branscher att medelarbetsstunden per sysselsatt hålls ungefär oförändrad. I enstaka fall har vissa förändringar antagits troliga. Uppenbart är, att metoderna genom vilka en

arbetstidsförkortning skulle genomföras kan få betydande konsekvenser för såväl sysselsättningsutvecklingen mätt i antal personer i skilda branscher som för konsumtionens fördelning på varor och tjänster och därmed på efterfrågebilden inte minst för tjänster inriktade mot hushållen.

1.4 Studiens slutsatser i sammandrag

I avsnitt 2 görs branschvisa genomgångar av utvecklingstendenser och strukturdrag där *branscherna grupperas i tre kategorier*. Den första avser tjänster som primärt inriktas mot *hushållen*. Det är en grupp av verksamheter som totalt har ca 420 tusen sysselsatta och som långsamt ökar i storlek. Den största delbranschen är där detaljhandeln.

Den andra kategorin omfattar tjänster som har en inriktning mot *både hushåll och företag* och den omfattar ca 660 tusen sysselsatta. Den har minskat sett från 1975 men visar efter 1980 tydliga tendenser till en ökning. Fram till 1995 antas dessa branscher öka med totalt inemot 80 tusen sysselsatta. Där ingår transporter som den största delbranschen. Andra branscher är banker och försäkring, post- och televerksamhet, hotell och restauranger samt renhållning, utbildning och organisationer.

Den tredje kategorin är tjänster som i stort sett helt inriktas mot *företagen*. Den omfattar med det statistikunderlag som här kan tas fram parti-handeln och uppdragsverksamhet. Den har totalt ca 320 tusen förvärvsarbete och befinner sig i en stark ökning. Fram till 1995 kan förutses en sysselsättningstillväxt på ca 80 tusen personer.

Följande tabell summerar utvecklingsdrag för berörda branscher dels i LU-sektorer, dels med den indelning som används i det följande

	Årlig procentuell förändring						100-tal sysselsatta år		
	Förädlingsvärde		Antal sysselsatta		Produktivitet (kr/tim)				
	75-85	85-95	75-85	85-95	75-85	85-95	1975	1985	1995
LU-21	1.05	3.0	-0.48	0.4	2.10	2.4	5 291	5 042	5 247
LU-22	2.51	3.6	0.26	1.3	2.18	2.8	2 985	3 065	3 486
LU-24	2.48	4.3	1.10	1.6	2.80	2.5	5 267	5 876	6 915
LU 21, 22, 24	1.58	3.7	0.31	1.1	1.58	2.6	13 600	14 030	15 664
Hushållstjänster	0.72	2.5	-0.94	0.1	2.11	2.3	4 588	4 175	4 218
Både- och	2.37	2.4	-0.59	1.1	1.75	1.3	7 043	6 638	7 409
Företagstjänster	2.59	4.6	1.41	2.3	1.71	2.9	2 796	3 217	4 037

Bedömningar för så dynamiska verksamheter som flera av de branscher som ingår här är självfallet osäkra. Den största osäkerhetsfaktorn är av allt att döma investeringsutvecklingen. Särskilt för maskiner finns idag högst osäkert underlag för att bedöma rationaliseringspotentialen i tjänstenäringsarna.

Med en total sysselsättningsutveckling på ca 160 tusen förvärvsarbetande fram till 1995 är den privata tjänstesektorn jämte den kommunala verksamheten den enda sektorn av ekonomin som uppvisar en mer bety-

dande personaltillväxt. Sektorn har särskilt i de delar därav som riktas mot företagen en snabb sysselsättningsökning och en markant koncentration av verksamheter till storstadsregionerna och i synnerhet till Stockholmsregionen. En viktig näringspolitisk uppgift inför 90-talet blir att söka former för stimulans av sådan verksamhet också i andra regioner. Dessa frågor behandlas vidare i dels SINDs studie över den privata tjänstesektorn, dels i den särskilda bilaga som behandlar den regionala nedbrytningen av LU-materialet.

2 Utvecklingen inom skilda områden

2.1 Samband med utvecklingen i andra sektorer

Av tjänstesektorns produktion används en stor del som insats till andra branscher samt offentliga sektorn. 1985 utgjorde insatsleveranserna räknat i 1980 års priser enligt NRs input-outputmatriser ca 119 mdr kr, vilket i 1985 års pris torde motsvara ca 170 mdr. Den offentliga sektorns konsumtion uppgick till 18.5 mdr och den privata slutanvändningen låg på 107 mdr. Investeringsvolymen var relativt liten, 7.1 mdr, och hänför sig helt till teknisk konsultverksamhet, främst byggkonsulting. Exporten låg på 20.1 mdr.

Samfärdseln svarar för den största andelen insatsleveranser till näringslivet, totalt 31.5 mdr eller 26 % av sektorns leveranser. Uppdragssektorns leveranser uppgick till 22.3 mdr eller 19 %. Bankerna säljer tjänster för 26 mdr eller 22 % och en övriggrupp av branscher säljer tjänster för 13.5 mdr eller 7 %. Dessa fyra delsektorer svarar för ca 80 % av privata tjänstesektorns insatsleveranser.

Offentliga sektorns köp av tjänster riktas till uppdragsverksamhet, 29 % motsvarande 5.4 mdr. Samfärdsel, fastighetsförvaltning och övriga tjänster svarar med 3.1–3.4 mdr för sammantaget 53 % av leveranserna.

Den privata konsumtionen riktas främst mot bostadsförsörjningen, som täcker 51 % av kostnaderna. Gruppen övriga tjänster, som bl. a. omfattar kultur och fritidsverksamhet är en annan tung bransch. Detaljhandels försäljning fördelas direkt på resp varuproducerande bransch.

Exporten av tjänster berör med 12 mdr i första hand samfärdseln. Härtill förekommer viss export av uppdragstjänster. I övrigt är den i NR registrerade exportvolymen obetydlig.

Insatsleveranserna har för flertalet branscher mycket stor betydelse för leveransvolymen. Slående är också de höga andelar av insatsleveranserna som riktas till sektorn själv. För samfärdseln är t. ex. varuhandeln den viktigaste avnämargruppen och för bankväsendet är kontakterna med annan finansiell verksamhet den del av leveranserna som står för den största volymen. Uppdragssektorn säljer ca 19 % av insatsleveranserna till andra uppdragsföretag. Den privata konsumtionen har mer påtaglig betydelse enbart för hotell och restauranger där det är restaurangdelen som har en hög andel privat konsumtion samt för reparationer och övriga privata tjänster. Den senare branschgruppen omfattar en hopklumpning av renhållning, kulturella tjänster, utbildning samt hälso- och sjukvård, socialvård och övriga konsumenttjänster.

Följande tabell summerar insatsleveranserna inkl. offentlig konsumtion ställd mot den privata konsumtionen. Som en särskilt kolumn har medtagit de insatsleveranser som går till sektorn själv. Uppgifterna avser 1980 års priser

Bransch	Andel som används som					
	insats inkl. off. konsumtion		därav till tjänstesektorn		privat konsumtion	
Hotell, restauranger	3 590	32 %	(1 943	54 %)	7 662	68 %
Samfärdsl	34 892	82 %	(21 929	63 %)	8 069	18 %
Post, tele	9 471	63 %	(5 687	60 %)	5 529	37 %
Bank, försäkring	26 229	89 %	(22 048	84 %)	3 109	11 %
Bostäder	—	—	—	—	54 720	100 %
Övriga fastigheter	11 777	94 %	(7 809	66 %)	793	6 %
Uppdragsverksamhet m. m.	25 732	98 %	(12 887	50 %)	524	2 %
Reparationer	5 017	43 %	(3 230	64 %)	6 646	57 %
Övriga privata tjänster	16 872	46 %	(9 895	59 %)	19 721	54 %

Exporten har mer påtaglig betydelse enbart för samfärdsl och uppdragsverksamhet. Om exportleveranser inkluderas i totalen skulle företagsorienteringen snarast accentueras än mer.

I den följande branschvisa genomgången av utvecklingsdrag och tendenser görs en gruppering av verksamheterna efter användarinriktningen. Härvid används en uppdelning i tre huvudgrupper:

* *Hushållsinriktade tjänster*, som omfattar detaljhandeln samt övriga privata tjänster som har en utpräglad inriktning mot hushållen. Där ingår kultur och fritidsverksamhet, hälso- och sjukvård inkl. socialvård, hushållsreparationer, tvätterier och andra konsumenttjänster samt hushållsarbete, den snabbt minskande kvarlevan av ett tidigare samhälles verksamhet.

* *Tjänster med inriktning mot både hushållen och företagen*. Denna grupp omfattar hotell och restauranger, bank och försäkring, post- och televerksamhet, transporter, fastighetsförvaltning, renhållning, bilreparationer samt organisationer.

* *Tjänster med inriktning direkt mot företagen* omfattar partihandel samt uppdragsverksamhet.

I följande avsnitt behandlas utvecklingsdrag för berörda delbranscher under gemensamma delrubriker för hushållstjänster, företagsinriktade tjänster samt tjänster med inriktning mot båda kategorierna.

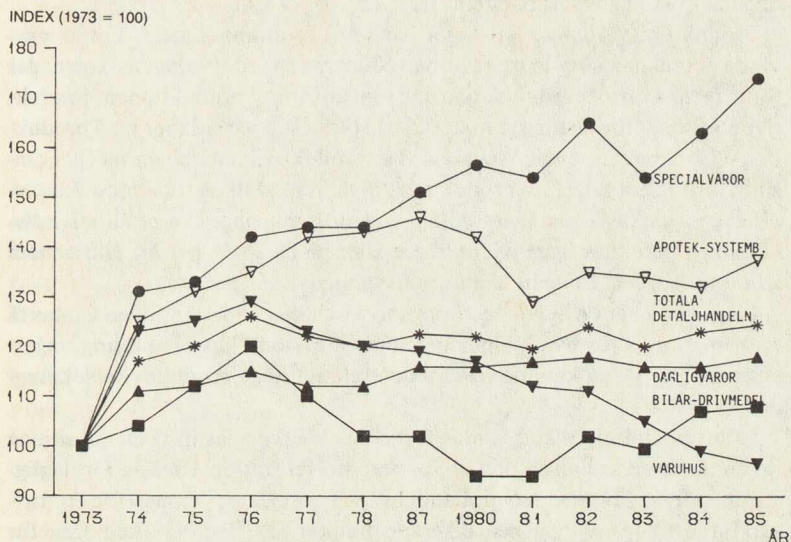
2.2 Hushållsinriktade tjänster.

Av de hushållsinriktade tjänsterna är *detaljhandeln* den viktigaste. Dess huvudfunktion är att svara för hushållens försörjning med varor och vissa tjänster. Den brukar i allmänhet delas in i tre huvudkategorier, varuhus (SNI 621), dagligvaruhandel (SNI 622) och sällanköps- eller specialvaruhandel (SNI 623). Dessa tre brukar betecknas som den egentliga detaljhandeln. Härutöver förekommer detaljhandeln med bilar och drivmedel (SNI 624) resp. handeln med apoteks- och systemvaror (SNI 625).

Detaljhandeln fick vid mitten av 1970-talet ett brott i volymtillväxten efter en lång följd av årlig real tillväxt som endast tillfälligtvis bröts.

Därefter har försäljningen fluktuerat med årliga mindre ökningar och minskningar. Först 1985 och 1986 har handeln något återtagit den starka tillväxt man tidigare hade.

Följande diagram visar omsättningsutvecklingen i fasta priser 1973 till 1985 för nämnda fem branscher.

Diagrammet belyser den senaste tioårsperiodens strukturförändring med volymminskning för varuhusen och en tämligen jämn utveckling för dagligvaruhandeln. Specialvaruhandeln har haft kraftiga ökningar. Handeln med bilar och drivmedel har haft stora fluktuationer.

Detaljhandelns volymökning bestäms självfallet av den privata konsumtionens förändringar dels totalt, dels efter förskjutningar i konsumtionsvarorna för skilda varor och tjänster. Dagligvarukonsumtionen är mindre utsatt för konjunktursvängningar än specialvaruhandeln. Detta är tämligen naturligt eftersom den förra riktar sig mot den för uppehållet nödvändiga konsumtionen medan annan varukonsumtion kan varieras beroende på tillgängliga resurser.

Den branschindelning som används för detaljhandeln blir över tiden alltmer oprecis. Av dagligvarukonsumtionen som 1985 uppgick till ca 105 mdr såldes ca 80 % inom dagligvaruhandeln. Varuhusens försäljning avser till ca 50 % dagligvaror. Därutöver säljs restaurangtjänster för ca 3 % och återstoden utgörs av specialvaror. Dagligvaror säljs också i bensinstationer, hotell, fritidsanläggningar m. m.

För specialvarukonsumtionen riktas ca 60 mdr av totalt 80 mot specialvarubutikerna. Ca 18 mdr säljs via dagligvaruhandeln och varuhusen och resten går andra vägar. Handeln med bilar sker i allt väsentligt via branschen medan drivmedelsförsäljning också förekommer via varuhus, hotell m. m.

För den kommande tioårsperioden kan en omsättningsutveckling i storleksordningen 2.5 % per år väntas för den egentliga detaljhandeln. Bilhandeln bör framgent kunna få en god tillväxt, inte minst för att den privata

konsumtionen väntas utveckla sig relativt starkt. Beståndet väntas växa med ca 1 % per år och här till kommer ett växande reinvesteringsbehov. Ytterligare en faktor som talar härför, är att nybilsförsäljningen nu till ca 70 % sker till företagen, vilka är mindre känsliga för konjunkturförändringar än hushållen. Handeln med apoteks- och systemvaror antas utveckla sig ungefär som dagligvaruhandeln.

Produktionsvärdena i NR utgör handelns bruttomarginaler. Förädlingsvärdet beräknas som marginalerna reducerade med företagens kostnader för externa köp av varor och tjänster som används i produktionen. Produktiviteten visar för historiskt material på starka samvariationer med produktionsutvecklingen. Under senare år har produktivitetstökningarna i genomsnitt varit något högre än produktionstillväxten. Med en total produktionsökning på ca 2.8 % per år för detaljhandeln som helhet kan produktivitetstökningen beräknas ligga något högre eller på ca 3.0 % per år. Härigenom kan totalsysselsättningen väntas minska med 0.2 % per år.

Branschen har en hög investeringsnivå och kan under perioden väntas få ett genombrott för nya hjälpmedel som datorstödd kassahantering, lagerstyrning etc. Detta kan möjliggöra den relativt höga produktivitetstökningen.

Branschstrukturen kan väntas fortsätta att utvecklas med en minskning av de mindre varuhusen och en fortsatt storleksrationalisering för dagligvaruhandeln. För specialvaruhandeln tycks utrymme öppnas för en fortsatt utveckling av högspecialiserade butiker. De ledande kedjorna för dagligvaruhandeln kan av allt att döma ytterligare stärka sina positioner och för specialbutikerna växer fram ett ökande antal kedjebildningar, alltifrån relativt löst samverkande företag till starkt sammanhållna koncerner.

Följande tabell summerar utvecklingsantagandena för detaljhandeln

Bransch	Omsättning (Mkr, löpande priser)		Årlig för. (%)	Antal sysselsatta	
	1985	1995		1984	1995
Varuhus	24 124	26 600	1.0	31 513	26 900
Dagligvaruhand.	92 063	119 200	2.6	107 051	107 200
Därav livsmedel	80 123	103 800	2.6	82 860	83 100
Specialvaruhand.	64 216	85 200	2.9	98 837	98 300
Egentlig deth.	180 403	231 000	2.5	237 401	232 400
Bilar, drivm.	68 286	96 300	3.5	42 946	43 300
Apotek, system	19 140	24 500	2.5	14 086	13 000
Totalt detaljh.	267 889	351 800	2.8	294 433	283 700
Syss. enl. NR				309 100*	303 900
Bruttoprod.	67 890	89 516	Bruttoprod. (1980 års priser)	42 056	55 452
Förädlingsvärde	27 714	36 542	Förädlingsv./ tim	58.95	79.22
Timvolym milj.	470.28	461.25	Investeringar (1980 års priser)	2 640	3 480
			– därav Byggnader	710	720

* NR:s uppgift avser sysselsatta 1985. Gäller även produktionsuppgifterna nedan.

I likhet med tendensen för näringslivet i övrigt minskar byggnadsandelen av investeringarna. Detta innebär, att dessa, trots en betydande ökning av investeringsvolymen tenderar att ligga kvar på ungefär konstant nivå fram till 1995. Ökningen i investeringarna kommer istället helt på maskinsidan, där tillväxten ligger på ca 45 %.

Kulturell verksamhet och fritid har yttre villkor som i hög grad bestäms av offentliga sektorn genom dess anslagstilldelning till idrotten, friluftsanläggningar, kulturevenemang etc. Dess produktionsutveckling har varit svagare än genomsnittet för sektorn men betydligt starkare än genomsnittet för hushållstjänsterna. Produktivitsutvecklingen har varit relativt stark. Sektorn omfattar 43 tusen anställda och torde tillhöra de verksamheter som bör ha vissa förutsättningar att expandera under kommande år. Här antas en volymtillväxt på 1 procent per år, vilket är den nivå som kommunerna bedöms kunna öka med. Produktivitsutvecklingen torde av naturliga skäl bli liten, varför produktionsökningen kan väntas resultera i en motsvarande ökning av antalet anställda.

Enskild hälso- och sjukvård omfattar främst den fristående företagshälsovården, vissa hälso- och sjukhem som drivs i privat regi samt de privatpraktiserande läkarna och tandläkarna. Den hade en relativt svag produktionsutveckling 1975–85 men torde framgent ha gynnsamma utvecklingsmöjligheter. Detta med den rollfördelning som nu tillämpas mellan offentliga sektorn och näringslivet. Branschen har en relativt låg produktivitsutveckling vilket gör att antalet sysselsatta har ökat relativt snabbt. 1985 var antalet 36 tusen. En fortsatt ökning till ca 44 tusen framstår som tämligen rimlig.

Socialvård i enskild regi förekommer bl. a. i ett antal behandlingshem mm som i allt väsentligt finansieras via landstingskommunala driftbidrag. NR registrerar ingen produktion för dessa verksamheter, men väl knappt 5 tusen förvärvsarbetande. Antalet bör i likhet med den enskilda hälso- och sjukvården kunna öka med ett par procent per år.

Reparationer av hushållsmaskiner m. m. har haft en vikande volymutveckling under senare år. Mycket talar emellertid för att sådana tjänster kan få en renässans i takt med att hushållen alltmer förses med komplicerad teknisk utrustning för matlagning, tvätt, städning och disk, TV-apparater, stereoutrustning, hemdatorer etc. Merparten av den utrustning som nu säljs är så komplicerad att få klarar av att laga den på egen hand. Samtidigt ökar efterfrågan på sådana tjänster också från företagen, där tendensen är densamma, låt vara med annan teknisk utrustning. Sammantaget finns därför motiv för att räkna med en kraftig tillväxt av sådana tjänster. Verksamheten är personalintensiv och därför kan den knappast antas få någon större produktivitetstillväxt. Därmed kan antalet sysselsatta öka något i denna verksamhet.

Branschen *övriga konsumenttjänster* omfattar bl. a. tvätterier, fotoateljéer m. m. Verksamheten omfattar flera tjänster som hushållen nu i stor utsträckning har möjlighet att hantera på egen hand bl. a. med hjälp av egen maskinutrustning. Av allt att döma tycks dessa typer av tjänster fortsätta att utvecklas relativt svagt. En vikande hushållsmarknad kan successivt ersättas med ökande efterfrågan från företagen, för vilka det kan vara mer rationellt att köpa specialisttjänster än att själva anställa

personal och investera i egen utrustning. Sammantaget antas branschen, som med 47 tusen sysselsatta är relativt stor, få en svagt vikande sysselsättning fram till 1995.

För de *hushållsinriktade tjänsterna sammantagna* skulle de bedömningar som visats i det föregående innebära en produktionsutveckling som ligger ungefär i nivå med konsumtionsökningen totalt och en något svagare produktivitetsökning. Härvid skulle antalet sysselsatta öka med ca 400 per år eller totalt ca 4 000 mellan 1985 och 1995. Bedömningarna för resp. bransch sammanfattas i följande tabell.

	Årlig procentuell förändring						100-tal sysselsatta år		
	Förädlingsvärde		Antal sysselsatta		Produktivitet (kr/tim)		1975	1985	1995
	75-85	85-95	75-85	85-95	75-85	85-95			
Detaljhandel	0.82	2.8	-1.06	-0.2	2.26	3.0	3 446	3 099	3 039
Kultur, fritid	1.93	1.0	2.19	1.0	0.77	0.0	348	432	477
Hälso- o. sjukvård	0.88	3.5	1.24	2.0	0.05	1.5	321	363	442
Socialvård	—	—	-1.91	2.0	—	—	57	47	57
Hushållsreparationer	-1.36	5.0	-0.95	1.5	0.21	3.5	77	70	81
Konsumenttjänster	0.52	1.4	0.93	-0.6	2.47	2.0	516	470	443
Hushållsarbete	-8.69	-2.9	-7.00	-2.9	-0.08	0.0	339	164	134
Hushållstjänster	0.72	2.5	-0.94	0.1	2.11	2.3	4 588	4 175	4 218

2.3 Tjänster med inriktning mot både hushåll och företag

Denna grupp av tjänster omfattar nästan hälften av den privata tjänstesektorn. Den hade totalt sett en relativt svag utveckling mellan 1975 och 1985 men väntas få en viss ökning både i sysselsättningsvolym och i antal anställda fram till 1995. Volymtillväxten beräknas bli ca 2.4 % per år och sysselsättningsökningen kan bli drygt 1.1 procent per år.

Tvårt emot vad som ofta hävdas om branschens expansion, hade *restaurang- och hotellnäringen* enligt nationalräkenskapernas beräkningar under 70-talet en minskning av antalet förvärvsarbetande och en svag produktionsutveckling.

Efter 1980 har emellertid näringen haft en viss tillväxt. I reala termer har dock hotellomsättningen utvecklats svagt med påtagliga ökningar bara ett par år under de senaste tio åren. Ökningen för branschen som helhet har främst legat i restaurangernas omsättning och sysselsättning, vilket har en grund i de förändringar som sker på arbetsmarknaden med ökningar av antalet förvärvsarbetande med tjänstemannabefattningar. Vidare har också hotellövernattningarna ökat. Detta kan delvis hänföras till övernattningar knutna till tjänsteresande samt en ökning av utbildnings- och konferensverksamhet. Härutöver har skett vissa ökningar av privatresandet bl. a. i fjällområdena samt genom inkommande utlandsturism. Sammantaget svarar dock tjänsteresandet för ca hälften av antalet bäddnätter och inom två tredjedelar av antalet rumsnätter i hotellnäringen. Räknat i omsättning torde andelen tjänsteresenärer ligga på ca 65 %. För restau-

rangerna är det direkta beroendet av företagskunder mindre. Grova uppskattningar i SINDs branschstudie tyder på andelstal på ca 50 % av omsättningen och sannolikt högre andelar av förädlingsvärdet. Uppgifterna i avsnitt 2.1 kan därmed vara något för låga.

Hotell- och restaurangnäringen brukar framhållas som en av de viktigaste framtidsbranscherna i näringslivet. Näringen har dock långt ifrån den tillväxt och lönsamhet som kan avläsas för dataindustrin och stora delar av uppdragssektorn. Däremot kan antas med hänsyn till den tillväxt som kan väntas för BNP i stort, en mer gynnsam utveckling av den privata konsumtionen samt att tjänsteresandet kan väntas fortsätta att öka att näringen kan få en viss ökning fram till 1995. I SINDs branschstudie bedömdes hotellnäringen kunna få en produktionsökning på totalt 5,5 % per år perioden 1984–95. Därefter har definitiv statistik för 1985 och 1986 framkommit, vilken pekar på en svag omsättningsutveckling för hotellen under dessa år. Det kan därför finnas skäl att moderera tillväxtantagandet för branschen. En ökningstakt räknat från 1984 till 1995 på i genomsnitt ca 4 % per år framstår härvid som mer trolig.

För restaurangerna antogs en produktionsökning på 2,5 % per år som sannolik för perioden. Den bedömningen framstår alltså som rimlig. Möjligt kan utrymme finnas för en något större ökning.

Produktivitetsutvecklingen har varit svag för branschen. I fråga om s. k. inre rationalisering finns påtagliga begränsningar i vad som kan åstadkommas i detta hänseende. Vissa möjligheter finns att effektivisera fastighets-skötseln mm genom rationell lokalutformning. Vidare finns vissa erfarenheter av möjligheterna att effektivisera restaurangverksamheten genom ändrad arbetsorganisation m. m. Exempel finns också på samutnyttjande av företagens tekniska faciliteter som telefonväxel m. m., vilket kan ge vissa kostnadsbesparingar.

Slutligen kan genom administrativa hjälpmedel bokföring, bokningsprocedurer och marknadskontakter effektiviseras. Mer betydande effektivitetsvinster för hotellen står dock f. n. att hämta i storleksfördelar, dvs. i en rationalisering av anläggningsstrukturen. Som tumregel i branschen anses nu att hotellen måste ha åtminstone 150 rum för att kunna bli konkurrenskraftiga. För restaurangerna tycks storlekseffekten ha mindre betydelse.

Produktiviteten antas öka med ca 3 % per år för hotellen och ca 2 % per år för restaurangerna. Sammantaget skulle därmed antalet förvärvsarbete mätt i NR-termer öka från ca 84 000 under 1985 till ca 96 000 år 1995.

Banker och finansbolag har haft en snabb expansion under de senaste åren. De stora budgetunderskotten och behovet att hantera de snabbt växande penningmängderna på marknaden har utgjort en kraftig stimulans till branschen. Av allt att döma kan en fortsatt hög BNP-tillväxt innebära betydande stimulanser för sektorn, såväl genom tillväxten på företagssidan som för hushållen.

Branschen kännetecknas i dess kärnprocess av en tung administrativ hantering, som tidigt datoriserades. Produktivitetstillväxten räknad på de bruttotal som anges i NR har också varit hög. Tvärt emot vad flera externa bedömare spådde under början av 80-talet har dock branschen inte alls minskat sin personalvolym som en följd av datoriseringen. Det har tvärtom skett en betydande sysselsättningstillväxt i branschen som helhet. Detta

har skett genom en omfattande intern omstrukturering där den tidigare kassatjänsten med relativt enkla arbetsuppgifter byts ut mot mer kvalificerade rådgivningstjänster för att möta behov hos både företagen och kunderna. Diskussioner har förekommit om i vilken grad bankerna kan avgiftsbelägga sådan rådgivning. F. n. sker detta i ringa grad. Kostnaderna för dessa åtgärder täcks istället via bankernas reguljära rörelseintäkter.

För prognosperioden kan en fortsatt tillväxt i branschen som helhet förväntas. Trots den långt gångna datoriseringen torde produktiviteten öka svagare än produktionsökningen. Därmed kan timvolymen öka svagt. En oklarhet för branschen är fördelningen mellan den reguljära bankverksamheten och verksamhet som utövas av finansbolagen. Här kan kommande förändringar i banklagstiftningen medföra att bankerna delvis återtar marknader som tidigare inmutats av finansbolagen.

Också för *försäkringsbolagen* har den senaste tioårsperioden inneburit en snabb tillväxt. Till skillnad från bankerna har dock försäkringsbolagen en mer reglerad verksamhet. Flera arbetsprocesser är snarlika bankernas och även har datoriseringen gått långt. I likhet med för bankerna kan man få en fortsatt produktionsökning som ligger högre än BNP. Sannolikt blir produktivitetsökningen något svagare varför även försäkringsbolagen kan väntas öka, räknat i antal anställda. Det bör dock understrykas, att underlaget i dessa hänseenden, i likhet med annan verksamhet med inslag av administrativ produktion, är osäkert.

Banker och försäkringsverksamhet sammantagna torde kunna öka antalet anställda med knappt 10 tusen fram till 1995.

Fastighetsförvaltning har haft en snabb tillväxt inte minst efter 1975, när den snabba ökningen på kapitalmarknaden skapade behov av långsiktigt stabila placeringsobjekt. Ökningstaken har nu mattats av. Det kan dock inte uteslutas att den växande överhettningen i vissa regioner för flera år framåt kan innebära en betydande stimulans för denna verksamhet. Till bilden hör även den totala tillväxten på arbetsmarknaden i befattningar där man har behov av kontorsarbetsplatser. Denna ökning torde bli större räknat i absoluta tal, än den totala ökningen av förvärvsarbetande fram till 1995. Eftersom NR inte registrerar någon sysselsättning för denna bransch är det inte meningsfullt att göra någon sådan prognos.

Tjänster knutna till fastighetsunderhåll såsom *renhållningsverksamhet* torde ha en relativt stark efterfrågetillväxt under den kommande perioden. Även i övrigt kan en betydande ökning av efterfrågan riktas mot tjänster som arbetar med miljövårdande och sanerande funktioner. Flera av dessa tjänster drivs via privata företag. Här antas volymökningen för branschen bli 4.5 % per år. Förutsättningarna för stora produktivitetsökningar synes begränsade för sådan verksamhet, låt vara att det även här förekommer ökade inslag av maskinell hantering. För miljösaneringsåtgärder o liknande aktiviteter måste dock med nödvändighet personalinsatsen bli relativt stor. Därför antas produktivitetsökningen bli något mindre än produktionsökningen eller ca 3 % per år. Detta skulle ge utrymme för en sysselsättningsökning på ca 1.5 % per år.

Posten och televerket har sammantagna haft en betydande volymökning efter 1975. Ökningen har främst skett inom televerket, som har haft en betydande volymtillväxt under senare år. För prognosperioden kan för-

uses en betydande volymtillväxt för televerket. Verkets långsiktsplanering kommer att presenteras hösten 1987 och de aktuella planerna är mycket offensiva ifråga om utbyggnaden av linjenät, växelstationer och andra faciliteter.

Väl fungerande kommunikationer i detta hänseende är en strategisk förutsättning för att näringslivet skall kunna dra fördel av de möjligheter som den nya tekniken erbjuder. Verkets egen planering visar också en klar medvetenhet härom. Ett problem i sammanhanget är att trycket på utbyggnad i storstadsområdena och andra centrala områden med hög beläggning på nätet nu och under överskådlig tid blir så stort, att mer perifera områden får svårt att göra sig hörda i den tidsmässiga planeringen av utbyggnaden.

För posten är det svårt att se förutsättningar för en lika dynamisk utveckling som för televerket. Snarare är tendensen den att tunga administrativa system alltmer förser med datorbaserade kommunikationsmöjligheter som delvis ersätter den traditionella postgången. Sådana system finns redan i bruk hos flera ledande företag och används också för forskningssammanhang. Mycket talar därför för att utvecklingstakten för posten måste bli väsentligt svagare än för televerket. Här antas produktionsvolymen öka med 5 % per år för televerket och med 2 % per år för posten. Möjligen är bedömningen för televerket något försiktig. Produktivitetsutvecklingen kan antas bli åtminstone 3 % för televerket och ca 2 % för posten. Härvid skulle posten få en oförändrad totalsysselsättning fram till 1995 medan televerksamheten skulle öka med upp till 10 tusen anställda.

Transportsektorn är den största delbranschen inom denna grupp. Den är uppdelad i flera verksamhetsgrenar med delvis olikartade utvecklingstendenser.

Transportrådet (TPR) utarbetade under 1981 en översiktsstudie över transportväsendets struktur och utvecklingsdrag. Därefter har materialet kompletterats med en ny studie av godstransportmarknaden, som är publicerad i TPR:s rapportserie. Studien behandlar utvecklingsdrag fram till år 2000 och redovisades i 1984 års LU.

Transportvolymen hade en mycket snabb ökning under hela 60-talet och fram till första oljekrisen. Därefter har volymökningen legat på ca 1 % per år. TPR bedömer i korthet *godstransportvolymen* öka under resten av 1900-talet med denna något lugnare takt. För detta anför man dels industrins omvandling från en dominans av råvarubaserad produktion till större inslag av färdigvaror som kräver andra transportlösningar. På lokalmarknader har minskningen i byggandet dragit undan en omfattande volym av kortare transporter vilka bara delvis ersätts av den ökning som sker för pakettransporter, specialordnade lösningar etc.

TPRs bedömning har gjorts med tre alternativ. *Huvudalternativet* anger en svagare BNP-ökning än den som antas för LU-arbetet och antar en lika fördelning av produktionsökningen på privat och offentlig konsumtion. Ett *sidoalternativ* förutsätter en snabbare tillväxt av industriproduktionen genom att samhällets resurser i högre grad styrs över mot industriell utbyggnad. Detta resulterar i en något snabbare volymökning på godstransporterna. Ett *tredje alternativ* speglar en fortsatt strukturell omvandling av produktionen mot ett kraftigt ökat tjänsteinnehåll. Denna lösning skulle resultera i en svagare volymökning, särskilt efter 1990.

Här har TPRs huvudprognos använts som bas för antagandena men med tillägget att BNP-ökningen antas bli något större samt att den offentliga sektorn antas få en lägre del av produktionstillväxten. Detta skulle resultera i en volymtillväxt i storleksordningen 3.5 % per år fram till 1995 och ge vissa strukturella förskjutningar mellan skilda transportmedel. För *kortare transporter* torde lastbilar och andra mindre fordon helt ta över marknaden. Även för *längre transporter* synes lastbilarnas konkurrenskraft vara betydande. Där räknar dock TPR med att järnvägstrafiken kan återta vissa förlorade marknadsandelar. Samtidigt bedöms det ske en övergång från sjö- till landstransporter vilket gynnar både lastbils- och järnvägstrafiken.

För *persontrafiken* har TPR inte gjort någon förnyad prognos utan där pågår ett arbete som avses bli avrapporterat under 1987. Där antog TPR en relativt svag ökningstakt för 80-talet. Av allt att döma har dock persontransportarbetet fortsatt att öka i en takt som TPR inte förutsåg. En fortsatt koncentration av boendet till större regioner och fortsatt ökad arbetspendling bör tillsammans med ett kraftigt förbättrad transportutbud sammantaget innebära en fortsatt ökning av persontransporterna med åtminstone ett par procent per år.

Av persontransporterna är det den kollektiva trafiken som registreras som del av transportsektorn. Där kan en betydligt högre ökningstakt väntas än för persontransporterna totalt. Sammantaget för transportsektorn kan volymökningen uppskattas till ca 3.6 % per år. Detta inrymmer en relativt svag utveckling för persontrafiken på järnväg, en tämligen lugn utveckling också för taxi, en fortsatt volymtillväxt för busstrafik, särskilt beställningstrafik och en fortsatt snabb ökning för flyget. Här lämnas dock inga preciserade bedömningar för enskilda delbranscher inom sektorn.

Produktivitetsutvecklingen har varit hög, mätt efter förädlingsvärde per anställd. Det finns dock skäl som kan tala för en tämligen lugn ökning under den kommande perioden. Inte minst för den personorienterade trafiken börjar nu större vikt läggas vid personlig service som konkurrensmedel vilket bl. a. innebär att man tillhandahåller en mängd kringtjänster som var för sig ger ett litet bidrag till förädlingsvärdet, men som sammantagna ökar företagets konkurrenskraft mot omvärlden. Bl. a. av dessa skäl antas produktiviteten öka relativt svagt, 2.2 %, jämfört med de senaste årens ökning på drygt 4 % per år.

Hela transportsektorn är i likhet med post- och televerksamhet mycket kapitalintensiv i meningen att maskiner, fordon, byggnader och anläggningar har en utomordentligt stor betydelse för verksamheten. *Investeringarna i transportsektorn* har under de senaste åren legat mycket högt. Också för de kommande åren förutses mycket stora investeringar såväl i byggnader och anläggningar som i fordon och andra maskiner. Nyregistreringarna av *lastbilar* har perioden 1975–85 legat på i genomsnitt 18 400 per år och de senaste fem åren på 19 300 fordon. Den ökning som förutses för transportvolymen bör med all sannolikhet innebära en fortsatt nyregistreringsvolym på åtminstone 20 tusen fordon per år. För *bussarna* har beståndet av fordon i trafik under de senaste åren ökat med ca 170 per år och nyregistreringarna har pendlat mellan drygt 1 000 upp till 1 400 fordon. Nyregistreringarna görs i allmänhet i större fordon än de som avställs och avregistreras och innebär därmed en successiv ökning av transportkapaci-

teten. Även där förutses en framtida ökning av transportvolymen, vilket bör innebära en investeringstakt som åtminstone ligger på samma nivå som genomsnittet under de senaste fem åren, dvs. ca 1 200 fordon per år. För *järnvägen* har beslut nyligen tagits om upphandling av en första serie snabbtåg att sättas in på affärsbanenätet. Av allt att döma torde dessa investeringar följas av fortsatta inköp under hela prognosperioden. För *flyget* har de senaste årens mycket kraftiga ökningar i inrikestrafiken gjort att man successivt utökat flygplansbeståndet och fortsatta ökningar kan förväntas. Härtill kommer under perioden behov av ersättningsinvesteringar för de maskiner som anskaffades vid mitten av 70-talet. För utrikesflyget förbereds en omfattande nyanskaffning av medelstora maskiner som ersättning för befintliga enheter. För taxi sker en kontinuerlig förnyelse av fordonsparken.

På *anläggningssidan* pågår f. n. Sveriges största byggprojekt vid Stockholms centralstation och ytterligare tunga investeringar är inplanerade för SJs stationsområden i stockholmsregionen. Vidare pågår diskussioner om ambitiösa upprustningar av järnvägsnätet längs flera sträckningar. Ett sådant projekt är Mälarbanan där tanken är att med skilda åtgärder förkorta restiden mellan Stockholm och Västerås och vidare till Örebro. Ett annat är en utbyggnad av linjen Stockholm–Uppsala med en station i Arlanda under flygplatsen. Ytterligare åtgärder är förbättringar av västkustbanan samt förbindelserna Östersund–Trondheim. För flygtrafiken är planerna på en fortsatt utvidgning i Arlanda långt framskridna liksom utbyggnader av de flygplatser som nu har otillräcklig standard.

Sammantaget torde investeringarna inom transportsektorn under prognosperioden fortsätta att ligga på en mycket hög nivå. För sektorn som helhet inklusive post och televerksamhet låg investeringarna under 1984 på ca 34 % av förädlingsvärdet. Det finns all anledning att räkna med att andelen snarast kommer att öka. Här har antagits en nivå på ca 38 % av förädlingsvärdet för sektorn år 1995.

Enskild utbildning förekommer i form av reguljära skolor som drivs i privat regi, vidare ingår studieförbundens verksamhet och slutligen ingår en växande mängd företag som inriktar sin verksamhet främst mot de behov av personalutbildning som förekommer i närings liv och offentlig sektor. Verksamheten försörjer i genomsnitt 35 tusen personer per år och tillväxten sker inom den mer kommersiellt inriktade delen av branschen. Av allt att döma tycks marknadsförutsättningarna vara gynnsamma åtminstone för den senare typen av verksamhet. Behoven av personalutbildning tycks öka i en växande omfattning. Särskilt för företag verksamma inom tjänstesektorn hävdas ofta att utbildning är helt nödvändig för att bibehålla och vidareutveckla kompetens och konkurrenskraft. Faktorer som verkar återhållande är den kostnadsutveckling för kunderna som måste bli följden av att den offentliga medelstillelningen till studieförbund och privatskolor snarast kan väntas minska. Sammantaget antas produktionen öka med knappt 3 % per år, vilket är något snabbare än BNP. Produktivitetsutvecklingen antas bli relativt svag, ca 1.7 % per år.

Organisationerna har haft en relativt lugn volym- och sysselsättnings-tillväxt under senare år. Ökningen är mer markant för intresseorganisationerna medan ideella föreningar som ofta enbart kan förlita sig på resurs-

tillskott genom frivilliga arbetsinsatser och gåvor, under senare år har haft en svagare utveckling. Fenomenet med organisationstillväxten förekommer i alla utvecklade ekonomier och kan förklaras av att samhället blir alltmer komplext och i ökad utsträckning förutsätter någon form av specialiserad bevakning av skilda frågor. Vidare finns någon form av stordriftsfördel i detta att en instans tar vara på intressen för en hel grupp av aktörer, enskilda eller företag, som gemensamt kan definiera ett antal intressen som är likartade för gruppen som helhet. Mer kuriosamässigt är fenomenet att många organisationer när de väl är etablerade tenderar att leva ett eget liv och även överleva när de ursprungliga intentionerna bakom organisationen sedan länge har upphört. Det senare fenomenet finns beskrivet i både djupgående forskarrapporter och i hejdlösa satirer.

För den kommande perioden kan volymtillväxten antas bli högre än de senaste tio åren och även om produktiviteten kan tänkas öka något kan också vissa sysselsättningsökningar väntas. Sammantaget kan antalet anställda bedömas öka med storleksordningen 5 tusen personer från nivån knappt 38 tusen år 1985.

För de branscher sammantagna som har en inriktning mot både företag och hushåll skulle vi få en utveckling som summeras i följande tabell.

	Årlig procentuell förändring						100-tal sysselsatta år		
	Förädlingsvärde		Antal sysselsatta		Produktivitet (kr/tim)				
	75-85	85-95	75-85	85-95	75-85	85-95	1975	1985	1995
Hotell, restaurang	-1.42	3.5	2.05	1.5	-2.34	2.0	683	837	968
Bank, finans*	3.74	4.0	1.75	1.3	2.00	2.7	503	598	672
Försäkring	2.70	3.0	0.59	0.9	1.99	2.2	214	227	247
Fastigheter	4.51	3.4	-	-	-	-	-	-	-
Renhållning	1.15	4.5	1.48	1.5	-0.79	3.0	353	409	473
Bilreparationer	-0.10	3.2	-1.52	-0.5	1.28	3.7	353	303	289
Transporter	2.24	3.6	0.20	1.4	2.25	2.5	2 093	2 135	2 444
Posten	2.07	2.0	0.46	0.0	0.38	2.0	510	534	534
Televerksamhet	3.91	5.0	0.36	2.5	3.16	3.0	382	396	508
Organisationer	1.65	2.8	2.80	1.4	-0.19	1.4	286	377	432
Utbildning	3.52	2.8	0.96	1.1	2.82	1.7	323	352	393
Summa	2.37	2.4	-0.59	1.1	1.75	1.3	7 043	6 638	7 409

* För banker och finansiella tjänster beräknas produktions- och produktivitetsutvecklingen från de bruttouppgifter som anges i NR. Televerkets sysselsättning är beräknat som totalen för post- och tele reducerad med värdena för posten.

2.4 Tjänster med inriktning enbart mot företagen

I denna kategori av branscher har medtagits enbart partihandeln och uppdragsverksamhet. Med mer förfinat underlagsmaterial än vad NR har vore det möjligt att föra analysen mer nyanserat. Å andra sidan är kategoriindelningen inte på något sätt avgörande för analysen. Den har snarare den funktionen att den lyfter fram sådana förutsättningar som är mer påtagliga för den ena typen av branscher än den andra.

Branschgruppen omfattar 320 tusen sysselsatta inom näringslivet. Här-till kommer för uppdragssektorn viss verksamhet som drivs i offentlig regi.

Partihandelns huvudfunktion är att svara för varudistributionen mellan producenter och köpande företag, som kan vara andra producenter eller detaljistförsäljare. I enstaka fall, t. ex. för byggvaruhandeln sker också direktförsäljning till konsumenten. Partihandeln är mycket komplex med många företag bedriver verksamhet som bedriver verksamheter på gräns-området till andra branscher. *Integration bakåt* förekommer där företagen bedriver industriliknande verksamhet, t. ex. råvaruhandelsenheter som sköter ämneskapning och beredning för kundens räkning. Ofta har import-företag funktioner där man anpassar produkterna för det mottagande lan-dets särbestämmelser ifråga om teknisk utrustning m. m. *Integration fram-åt* i distributionsledet avser aktiviteter där partihandelsföretaget tar över vissa funktioner som normalt utförs av t. ex. en detaljist som prismärkning, paketering etc. Sådan verksamhet är vanlig särskilt för livsmedelshandeln där de ledande kedjornas partihandelscentraler rationaliserar mycket av driften för de enskilda butikerna både med åtgärder som nämndes ovan och med lagerbevakning, administrativ service, utbildningsstöd, gemen-samma upphandlingsåtgärder etc. Uppenbart har samverkansformerna där klara ekonomiska fördelar. Paralleller förekommer även inom fackhan-delns kedjebildningar.

Partihandeln omsätter nära 340 miljarder och dess produktionsvärde 1985 uppgick till 42 miljarder mätt i 1980 års priser. Den försörjer ca 200 tusen personer och är därmed en av de allra största näringsgrenarna. Den delas i allmänhet in i fyra huvudgrupper, handel med producentvaror (SNI 611), handel med konsumentvaror (SNI 612), handel med bilar och drivme-del (SNI 613) samt varuhandelsförmedling agenturverksamhet (SNI 614). Handeln med råvaror brukar delas in i råvaruhandel resp handel med insatsvaror.

Råvaruhandeln torde utvecklas ungefär i samma takt som utrikeshan-deln med råvaror eller drygt 2 procent per år. Handeln med insatsvaror torde utvecklas något snabbare än motsvarande industriproduktion, efter-som partihandelsledet inkluderar också utrikeshandeln som har en snab-bare ökning. Här antas en ökningstakt på ca 5.5 % per år. Handeln med konsumentvaror kan antas utvecklas i samma takt som den egentliga detaljhandeln och bil- och drivmedelspartihandeln på samma motsvarande sätt som detaljhandelsledet. För dessa delbranscher kan antas ökningstal i storleksordningen 2.5 %. Handelsagenturerna bör kunna utvecklas snab-bare än övrig detaljhandel. Här antas en takt på 5.5 procent per år. Totalt för näringsgrenen skulle ökningstakten därmed bli ca 3.1 procent per år.

Partihandeln har en hög produktivitet. Särskilt det större partihandelsfö-retagen har välutvecklade system för lagerhållning och materialhantering och har gått långt ifråga om datorisering av verksamheten. Näst efter banker och försäkringsföretag är partihandeln enligt SCBs studie över arbetslivets datorisering den mest datoriserade näringsgrenen, räknat efter antalet datayrkesverksamma av de sysselsatta i branschen. Med hänsyn till att branschens verksamhet redan har nått långt i rationalisering antas produktivitetens utvecklingen bli svagare än produktionsökningen. Här antas för näringsgrenen som helhet en ökningstakt på 2.5 % per år.

Näringsgrenen har en lång genomsnittlig årsarbetstid. Möjligen kan den genomsnittliga arbetstiden minska något under prognosperioden så att den kommer ungefär på samma nivå som för flera andra näringar med verksamhet i distributionskedjan. Totalt skulle därmed antalet förvärvsarbetande öka med storleksordningen drygt 1 % per år.

Följande tabell summerar bedömningarna för partihandeln

Bransch	Omsättning (Mkr, löpande priser)		Årlig för. (%)	Antal sysselsatta		
	1985	1995		1984	1995	
Råvaruhandel	83 906	103 600	2.1 %	47 552	47 200	
Insatsvaruhandel	62 672	102 600	5.1 %	55 382	73 000	
Konsumentvaruhandel	126 491	162 000	2.5 %	64 021	65 900	
Bilar, drivmedel	57 335	79 700	2.5 %	16 681	18 500	
Handelsagentur	5 674	9 800	5.5 %	9 825	12 100	
Totalt	336 491	456 900	3.1 %	193 461	216 700	
NR-sysselsatta				194 300*	216 700	
Bruttoprod. värde	62 174	84 350	3.1 %			
				Bruttoprod. (1980 års priser)		
Förädlingsvärde	29 039	39 394	3.1 %	41 904	56 850	3.1 %
				Förädlingsv./tim.	90.02	115.23
Timvolym milj	322.58	341.87	0.6 %			2.5 %
				Investeringar (1980 års priser)	3 030	4 050
				– därav byggnader	730	730
						2.9 %

* NR-uppgiften avser 1985.

Investeringarna har under de senaste tio åren legat på i genomsnitt 0.9 % av omsättningen och ca 5 % av produktionsvärdet. Betydande årsvisa variationer förekommer. Totalt antas investeringarna 1995 ligga kvar på 0.9 % räknat på omsättningen, vilket skulle ge en volym på drygt 4 miljarder. I likhet med bl. a. detaljhandeln har byggnadsandelen successivt minskat under senare år. Av allt att döma tycks denna tendens fortsätta. Trots en kraftig ökning av totala investeringsvolymen antas därför bygginvesteringarna ligga kvar på en oförändrad nivå, räknat i fasta priser.

Uppdragsverksamhet m. m. är den del av tjänstesektorn som står för den snabbaste produktions- och sysselsättningsökningen. Räknat från 1970 har branschen ökat antalet sysselsatta med 46 % vilket motsvarar 2.5 % per år. Ökningen är dessutom accelererande. Efter en årlig ökning på 2.8 % mellan 1970 och 75 och en svacka med 1.2 % mellan 1975 och 80 har den ökat med 3.65 % per år efter 1980. Som visas nedan kan den antas stå för en betydande ökning under de kommande tio åren.

Branschen är möjlig att dela upp i ett tiotal delområden som var för sig har sina egna strukturdrag och utvecklingstendenser. Enligt en studie som nyligen genomförts av SCB har branschen totalt ca 34 % av sin försäljning riktad mot industrin inkl. byggnadssektorn, ca 10 % riktad mot stat och kommun och ca 49 % riktad mot andra delar av tjänstesektorn. Denna bild

överensstämmer i stort med materialet i avsnitt 2.1. Av produktionen exporteras en mindre del och ca 4 % används för privat konsumtion.

Produktionsvärdet beräknas enligt NR till knappt 42 mdr. SCBs specialstudie kommer fram till ett högre belopp, 53 mdr. Då är ändå korrigeringar gjorda för felklassificeringar i registren, vilka täckte företag med en försäljning på ca 6 mdr. Mycket talat därför för att NR har för låga skattningar av produktionsnivån. Trots detta måste NR-materialet användas, eftersom det är konsistent med annat material och dessutom ger relativt goda tidsserier. NR beräknas förädlingsvärdet för branschen till knappt 19 mdr räknat i 1980 års priser.

Branschens dynamik bestäms delvis av industrins snabba omställning mot kunskapsintensiv produktion. Motsvarande tendens finns också hos andra avnämare som byggföretagen, kommuner och statliga myndigheter. Kraven på specialistkompetens för att lösa kvalificerade uppgifter har också under senare år lett till omfattande företagsombildningar varvid sådana funktioner tilldelats en fristående konsultroll gentemot företaget. Företeelsen har varit mycket utbredd hos dataspecialister men också för enklare vardagstjänster.

Andra bevekelsegrunder som mer sällan nämns officiellt är att sådan företagsombildning också möjliggör en friare lönesättning för viss nyckelpersonal.

Som nämnts har inköpen från andra sektorer stor betydelse för uppdragssektorns utveckling. En särskild studie har gjorts vid SIND som belyser detta fenomen. Där ställdes frågor till ett stort antal tillverkande arbetsställen om omfattningen av externa inköp av tjänster, vilka tjänster som köps, var de köps och hur man bedömer utvecklingen för upphandlingen. Några slutsatser från studien är att större arbetsställen i regel köper tjänster i större omfattning än mindre arbetsställen. Vissa skillnader förekommer beroende på typ av tjänst. Bokföringsoch redovinsingstjänster köps således oftare externt av mindre arbetsställen medan t. ex. marknadsföring och organisationsutveckling i allmänhet köps oftare och i större omfattning av de större enheterna. Utöver storleken finns skillnader beroende på branschtillhörighet där t. ex. elektroindustrin köper tjänster i betydligt större omfattning än t. ex. sågverken eller tekoindustrin. Det finns också regionala skillnader där företag i storstadsregionerna köper tjänster i större omfattning än glesbygdsföretag. Här är sannolikt närheten till en viss tjänst av stor betydelse. Det finns också skillnader i mönstren varifrån man köper tjänsterna. Företag i storstäderna köper sina tjänster lokalt i väsentligt större utsträckning än företag belägna i mindre regioner. Vidare tenderar de senare att i hög grad köpa tjänsterna från Stockholmsregionen.

Av de totala inköp som riktas mot Stockholmsregionen svarar företagen utanför regionen för lika stor del som regionen själv. Om detta mönster skulle vara giltigt generellt skulle inemot hälften av den upphandling som riktas mot företagen i Stockholmsregionen komma från övriga landet. Omräknat i sysselsättningstermer skulle detta innebära att ungefär hälften av regionens 31 tusen förvärvsarbetande i uppdragssektorn har sin bärning från kunder i andra delar av landet.

Produktionsutvecklingen antas bli hög sett för branschen totalt. Enskil-

da delbranscher har en relativt svag tillväxt, men generellt kan en betydande volymökning väntas för branschen. Här antas en ökningstakt på drygt 6.5 % per år fram till 1995. Då kan erinras om att delar av informationshanteringen har en tillväxttakt på upp till 20 % per år under överblickbar tid framåt. Produktivitetsökningen bör också kunna bli relativt hög. Här antas en ökning på drygt 2.5 % per år, vilket är något långsammare än under de senaste tio åren men ändå högre än för många andra branscher. Mycket av den verksamhet som bedrivs inom uppdragssektorn är högst kunskaps- och personalintensiv och detta motverkar möjligheterna att öka produktiviteten ytterligare. Antalet sysselsatta i branschen skulle med NR-termer öka från 127 tusen år 1985 till 187 tusen om tio år.

Följande tabell summerar bedömningarna för de företagsinriktade tjänsterna sammantagna.

	Årlig procentuell förändring						100-tal sysselsatta år		
	Förädlingsvärde		Antal sysselsatta		Produktivitet (kr/tim)		1975	1985	1995
	75-85	85-95	75-85	85-95	75-85	85-95			
Partihandel	1.69	3.1	0.52	1.1	4.20	2.5	1 845	1 943	2 167
Uppdragsverksamhet	4.18	6.6	2.97	3.9	1.18	2.5	951	1 274	1 870
Totalt	2.59	4.6	1.41	2.3	1.22	2.2	2 798	3 217	4 037

Gruppen företagsorienterade tjänster kan totalt sett väntas öka sin produktion i så snabb omfattning att antalet sysselsatta ökar med ca 80 tusen personer.

I slutet av avsnitt 2.1 summeras de beräknade konsekvenserna med avseende på långtidsutredningens sektorsindelning.

3 En politik för tjänstesektorn?

I föregående avsnitt har antytts en mängd utvecklingstendenser som var för sig framstår som tämligen troliga under de förutsättningar som är angivna för studien. En frågeställning som reser sig här är i vilken grad dessa och andra tendenser är i någon mening önskvärda. Vi kan iaktta tendensen till ett ökat tjänsteinnehåll i produktionen både inom industrin och tjänstesektorn. Är detta en samhällspolitiskt önskvärd utveckling som bör bejakas och främjas? Eller är det tvärtom så att vi i förlängningen av tjänstesamhället anar konsekvenser för samhället som vi snarast vill motarbeta?

Statsmakternas agerande inom en mängd områden kan på skilda sätt främja eller försvåra tjänstesamhällets framväxt. I vissa fall är detta uttryck för en genomtänkt politik som har vissa långsiktiga syften. I andra fall – och när det gäller tjänstesektorn är detta snarast regel än undantag – skapas förutsättningarna mer indirekt som effekter av beslut som rör andra områden och som får återverkningar – positiva eller negativa – på skilda delar av tjänstesektorn. Den situation vi har idag kännetecknas snarast av att i den mån vi kan tala om någon form av näringspolitik som berör tjänstesektorn existerar en sådan snarare som mer slumpmässiga konsekvenser av den politik som är uppbyggd kring andra områden än som uttryck för en medveten strategi från statsmakternas sida för en påverkan på näringslivet på längre sikt.

Om vi med näringspolitik menar statsmakternas samlade agerande för att påverka näringslivet på visst sätt och i viss riktning borde en näringspolitik med inriktning mot tjänstesektorn ha vissa naturliga ingredienser. Utan anspråk på fullständighet borde den innefatta åtminstone följande egenskaper.

* Den bör baseras på en *gedigen kunskap om strukturfrågor, problem och utvecklingstendenser för skilda delar av tjänstesektorn*. F. n. torde endast ett fåtal personer i regeringskansliet och de centrala statliga verken ha en tillräckligt god överblick över tjänstesektorns struktur och utvecklingstendenser för att kunna föra en meningsfull dialog med näringen om problem och utvecklingsmöjligheter för skilda delbranscher. I SINDs kontakter med näringen har från flera branscher framkommit ett markerat missnöje över den bristande uppmärksamhet som riktas mot näringen från statsmakternas sida. Lika naturligt som vi idag har forsknings- och utredningsinstitut som för betydande resurser analyserar jordbruket, skogsbruket, byggnadssektorn och tillverkningsindustrin borde det om några år vara att följa tjänstesektorns utvecklingsdrag på kortare och längre sikt.

* Den bör också baseras på en *insikt om tjänstesektorns specifika förutsättningar*; med de likheter och olikheter som finns jämfört med varuhanterande verksamhet.

* Den bör omfatta en *översyn av de institutionella förutsättningarna för tjänsteföretagande* såsom beskattningsfrågor, former för företagsbildning m. m. Inte minst arbetsrätten kan också behöva ses över vad avser tillämpningen för tjänsteföretag. Hela komplexet med ledarskap och anställningsförhållanden, ägande och inflytande, organisations- resp. personbunden kompetens, ansvarsförhållanden etc. är i nuvarande lagstiftning i allt väsentligt uppbyggt efter det tillverkande företags förutsättningar och den klassiska kapitalistiska formen för ägande och inflytande. Principerna för värdering av företag med stark kunskapsinriktning bör också ses över i syfte att utveckla normer för bokföring och värdering av immateriella tillgångar.

* Företagens möjligheter att göra *vinstavsättningar för konsolidering av verksamheten* i syfte att öka robustheten mot konjunkturförändringar och för att kunna göra nödvändiga investeringar, är i dag i allt väsentligt anpassade till de tillverkande företagens behov och förutsättningar. Anpassning av lagstiftningen så att också tjänsteföretag i högre grad får sådana möjligheter vore en angelägen reform av företagsbeskattningen. På kort sikt har SIND i sin studie 1986:8 föreslagit att företag i skogslänen skall få möjlighet att öka avsättningen av vinstmedel till resultatutjämningsfonder upp till en nivå som svarar mot 50 % av lönesumman.

* Tjänstesektorns *regionala utvecklingstendenser* nödvändiggör i flera fall stimulanser för att främja en avlänkning av den kommande tillväxten i Stockholmsregionen till andra delar av landet. Medel av tvångskaraktär har erfarenhetsmässigt visat sig vara högst ineffektiva. Däremot bör det ingå i det reguljära umgänget mellan regeringens företrädare och näringslivet att också finna former för att bidra till en sådan dämpning av tillväxten i Stockholmsregionen. Av väsentlig betydelse för framgången i sådana aktiviteter är dels näringslivets beredskap att ta ett aktivt ansvar för en sådan utveckling, dels mottagande regioners infrastrukturella förutsättningar såsom utbildningsutbud, kommunikationer, bostadsförsörjning och möjligheterna för båda parterna i familjen att få meningsfullt arbete.

* Ifråga om mer *aktiva näringspolitiska stimulanser* föreslogs i SINDs studie om privata tjänstesektorn att det regionalpolitiska regelverket borde ändras för att möta behoven av medel för att främja en tillväxt av företag i stödområdet. SIND föreslog också en kraftig uppräknings av befintligt stöd till företag för anställning av medflyttare till nyckelpersonal. SINDs studie remissbehandlas f. n. Medflyttarstödet föreslås dock i årets budgetproposition bli uppräknat. Dessa medel hanteras av arbetsmarkandsverket.

* *Utbildningsväsendet* har genom sin linje- och kursindelning en bred uppsättning allmänna och yrkesinriktade utbildningar för personer som kan söka sig till de arella näringarna, tillverkningsindustrin, byggnadssektorn och stora delar av offentliga sektorn. Detta är ett resultat av en mångårig samverkan mellan utbildningsanordnarna och skilda intressenter både bland arbetsmarknadens parter och i övrigt. För stora delar av det framväxande tjänstesamhället är utbildningsutbudet begränsat till ett fåtal tämligen generella linjer och kurser.

Utöver behovet att se över utbildningsbehoven i det reguljära skolväsendet finns krav att på något sätt lösa de *omfattande vidareutbildningsbehoven hos den arbetskraft som nu är yrkesaktiv*. En ständigt föränderlig omvärld ställer hos stora yrkesgrupper krav på i stort sett kontinuerlig kompetensutveckling. Detta kan rimligen bara till mindre del lösas genom åtgärder från statens sida. Här måste näringslivet självt finna lösningar. Enbart behovet att se över de utbildningsbehov som på lång sikt är nödvändiga för att tillföra näringslivet den kompetens som behövs för att lösa framtidens arbetsuppgifter vore ett tillräckligt motiv för att bygga upp en genomarbetad tjänstepolitik.

* *Gränsdragningen mellan offentliga sektorns och näringslivets ansvarsområden* är inte en gång för alla given. Inom en rad områden har påbörjats försök med att se över hur man på bästa sätt skall kunna lösa ett givet problem. Som ett resultat av dessa diskussioner borde det vara möjligt att mer principiellt formulera vägledande riktlinjer dels för på vilket sätt offentliga sektorn själv skall vara engagerad i produktionen, dels också områden där det utan större olägenheter vore möjligt att effektivisera och rationalisera en verksamhet genom att ändra huvudmannaskapet. Sannolikt borde också en sådan diskussion leda till en mer omfattande översyn av effektiviteten av delar av den offentliga förvaltningen.

* De praktiskt politiska utfallen av en diskussion som efterlysts i det föregående bestäms naturligtvis delvis utifrån mer övergripande ideologiska utgångspunkter. Oavsett sådana framstår det dock som angeläget att man inom en rad områden börjar förbereda marken för de delar av tjänstesamhällets framväxt som kan anses önskvärda och att man i tid vidtar åtgärder för att om möjligt påverka en rad företeelser i form av bl. a. regional koncentration, okontrollerad datorisering och onödigt hård rationalisering som på sikt kan ge oacceptabla konsekvenser.

Bilagor till långtidsutredningen LU87

Nr	Namn	Författare
1	Metoder, modeller och beräkningar	Finansdepartementet
2	Sveriges arbetskraft. Prognos till år 2000	Statistiska centralbyrån, prognosinstitutet
3	New Methods in the Swedish Medium-Term Survey	Torsten Persson och Lars Svensson, Institutet för internationell ekonomi
4	Arbetsmarknaden inför 90-talet – anpassningsförmåga och anpassningsproblem	Inga Persson-Tanimura, Lunds universitet och Jan Johannesson, Delegationen för arbetsmarknadspolitisk forskning
5	Prisbildningen inom olika sektorer i svenskt näringsliv	Statens pris- och kartellnämnd
6	Skogen vår räddningsplanka?	Stefan Holm och Nils-Erik Nilsson, Skogsstyrelsen, samt Lars Hultkrantz, Karl-Gustaf Löfgren och Sören Wibe, Sveriges Lantbruksuniversitet
7	Samhällsekonomiska effekter av stats-skuldspolitiken	Jonas Agell och Mats Persson, Uppsala universitet resp. Institutet för internationell ekonomi samt expertgruppen för studier i offentlig ekonomi
8	Bostäder och byggande	Statens institut för byggnadsforskning
9	Export- och importfunktioner för varor och tjänster	Konjunkturinstitutet
10	Lönestruktur och strukturella arbetsmarknadsproblem	Christian Nilsson och Johnny Zetterberg, Uppsala universitet
11	Omvärld i omvandling	Kommerskollegium
12	Energi och ekonomisk utveckling	Statens energiverk
13	Svenskt jordbruk inkl. trädgårds- och fiskenäring – framtidsbedömningar, problem och alternativ	Olof Bolin, Ewa Rabinowicz, Mats Dillén och Joakim Persson, Lantbruksuniversitetet i Uppsala resp. Uppsala universitet
14	Penningmarknad, räntebildning och valutaflöden	Peter Englund, Lars Hörngren, Staffan Viotti och Anders Vredin, Institutet för internationell ekonomi resp. Handelshögskolan
15	Tilbud av arbeid i Sverige	Olov Ljones, Steinar Ström, Sosial-økonomisk institut, Universitetet i Oslo
16	Socialförsäkring i ett ekonomiskt perspektiv	Riksförsäkringsverket

Nr	Namn	Författare
17	Privat tjänstesektor	Lennart Stålberg, Statens industri- verk
18	Miljövård – en lönsam framtids- bransch	Naturvårdsverket
19	Industriell förnyelse * basindustri * högteknologi	Statens industriverk
20	Den offentliga sektorn – fördelnings- aspekter	Björn Gustafsson, Göteborgs universitet och expertgruppen för studier i offentlig ekonomi
21	Den offentliga sektorn – produktivitet och effektivitet	Richard Murray, Statskontoret och expertgruppen för studier i offentlig ekonomi
22	Regleringar inom bostads-, livsmedels- och transportområdena – kartläggning och analys	Statens pris- och kartellnämnd
23	Oljemarknaden och raffinaderiindustrin – konkurrens och framtidsutsikter	Statens pris- och kartellnämnd
24	Regional analys	Expertgruppen för forskning om regional utveckling
25	Kommuner i förändring – Helhet och särdrag	Svenska kommunförbundet
26	Bättre vård – har vi råd? Landstingen fram till 1995	Landstingsförbundet
27	Den framtida befolkningen. Prognos för åren 1986–2025	Statistiska centralbyrån

KUNGL. BIBL.

1987-04-07

STOCKHOLM

ALLMÄNNA FÖRLAGET

ISBN 91-38-09650-1
ISSN 0375-250X